

Kalan jɛɛɛɛɛɛɛɛ
Fasokanw jɛɛɛɛɛɛɛɛ

KARAMOƆƆ DEMENAN
San filanan

Gafe dilanbagaw

Abu	JARA
Mamadu B	JAKATE
Baba	JAKITE
Lamini	DANBELE

Bamako
1993

Gafe Kɔ̀nɔ̀kɔ̀w

3. Sigini: nunnafoḷi, samani
6. Kumasen siyaw, tomiw
7. Tɔ̀gɔ̀
8. Mankutu
9. Walew: dafalen ni dafataw, waleyali waati nata la
12. Dɛnni
13. Sementiyalan suguyaw
15. Nɔ̀rɔ̀nnaw
17. Sinsinnan
18. Danfaralan
19. Kalansolan
20. Dajɛ dorogolenw
21. Jate: jatadenw ni daw
22. Jatemine
25. kɛɛ sumanikelanw
26. Fa sumanikelanw
27. Girinya sumanikelanw
28. Waatiw

Siginidenw

Seginkanni: - A' ye bamanankan siginidenw seben,
 -ka nunnadafalenw ni nunnadafataw seben,
 -ka dafalen samaneww seben.

I. Siginidenw: Bamanankan siginidenw ye 27 ye:

a	b	c	d	e	ɛ	f	g	j
i	j	k	l	m	n	ɲ	ŋ	o
ɔ	p	r	s	t	u	w	y	z

Siginidenw tilalen be kulu fila ye.

1. -dafalenw (ye 7 ye):

a	e	ɛ	i	o	ɔ	u
---	---	---	---	---	---	---

2. -dafataw (ye 20 ye):

b	c	d	f	g	h	j
k	l	m	n	ɲ	ŋ	p
r	s	t	w	y	z	

Segesegeḷi: Kunnasebenni

1.	ɲ	j	b	m	ɲ	p	w	s
2.	ja	ɲɔ	wo	ɲɛ	je	fa	fo	
3.	jɛɛ	ɲɔmi	fiɲɛ	poṭi	sunɔgɔ	safune	jalasisi	lasine kaso

II. Nunnafoḷiw:

1. Nunnadafalenw: Ni dafalen be fo nun na, sebbenni na, o taamasiyen ye n ye. (n be seben ka nɔ̀rɔ̀ dafalen na, a kinin fe).

an:	fan	tan	kan	san	kalan	mankan	walan	janfa
in:	fin	cin	bin	min	girin	segin	seegin	ɲintin
en:	ten	den	gen	sen	filen	geren	kelen	benbe
ɛn:	ben	dɛn	kɛn	gɛn	dɛben	minɛn	sɛnge	dɛnɛn
on:	bon	don	gon	kon	kolon	konkon	donso	sonsan
ɔn:	ton	son	bon	ɲon	kolon	koɲonɔ̀n	noɲkon	gongoli
un:	kun	sun	ɲun	dun	kunun	sununkun	dunun	kurun

Segesegeli: Kunnasebenni

binkene	girin	salen	kalanso	jintin	janfa
jensen	namanton	sonson	sonsan	konontan	lenburu

2. Nunnadafataw: Ni dafata be fo nun na, sebenni na, o taamasiyen ye n ye (n be seben ka nro dafata la, a numan fe.)

nb:	nbada	nbembe	nbili	nburen	nburu	nbuuru
nc:	ncelenin	ncangara	ncinin	ncoolo	ncogon	ncoron
nf:	nfiye	nfiyena	nfirinfirin			
ng:	ngalama	ngasan	ngolo	ngoolo	ngon	ngolobe
nk:	nkalon	nkeeren		nkelen	nkoyɔ	nkunje
np:	npalan	npan	npari	npiya	npogi	npogo
	nporon					
ns:	nsaame	nsaban	nsana	nsere	nsiirin	nsira
nd	ndeyisaani					
nj	njekin					
nt:	ntaba	ntalen	ntori	nten	nteben	ntenen

uu:	nbuuru	duuru	kuuru	suute	suuru	tuu
-----	--------	-------	-------	-------	-------	-----

Segesegeli: Kunnasebenni

nsaame	nkeeren	ncogon	nburen	ntaba	ngon
ncinin	npalan	nsiirin	nkunan	ntamaro	ngolobe
	njekin	nfirinfirin			
		ndeyisaanin			

III. Dafalen samanen: Samani ye ka dafalen fo k'a sama. Samani taamasiyen ye ka dafalen seben siye fila.

dafalen samanen	misaliw					
aa:	baara	gaala	nsaame	faama	kaana	naani
ee:	feere	seegin	seere			
ee:	beele	feene	feero	meen	seene	seele
ii:	cii	miiri	kiime	kiiti	jiidi	siilisaala
	tiiri					
oo:	boolo	foolo	joona	coolo	kooro	koori
	sooro					
oo:	noona	foona	koori	kooke	moona	nooni
	sooni	doonin	wooro	nooro		

Kumasen Siyaw

Kumasen ye dapew sigisigilen ye ngon ko ka hakilina dafalen bange. Sebanni na, a be damine ni siginiden kunba ye, ka a laban ni tomi ye.

misaliw: Ngolo taara so.
Taa!
Madu!
Mun kera?

A.) Kumasenw. Kumasen siya ka ca:

1. fokumasen: Ale be laban ni tomi ye (.)

Donsokε ye wara faga.

2. pininkalikumasen: Ale be laban ni pininkalitomi ye (?)

Mun kera?

Saga sara wa?

Jon ye saga faga?

Mun ye saga faga?

Yala saga fagara wa?

pininkalidapew: wa, jon, joni, yala, tari, ...

3. kabalikumasen: Ale be laban ni kabalitomi (!) ye.

O diyara!

Ma nana!

Ma nana koyi!

Ma ma na dere!

kabalidapew: koyi, dere....

4. Diyagoyakumasen: Ale fana be laban ni tomi kelen in (!) ye.

Taa!

A dun!

Taa ka bo yen!

B.) Tomi to minw be soro kumasen konɔ.

1. Nkori: (,)

misali: Misi mana faga, i b'a kunkolo ta.

2. Tomi fila: :

misali: Donsokε ye sogo caman faga: daje, mankalan, sine ani sonsan.

3. Tomi ni nkori: ;. Ale b'a jira ko kumasen ma ban.

misali: Ioliba ye ereyali gosi; nka a ma diya.

Togo: - Pereperelatigelen

- Pereperetigebali

Fanta	ka	saga	taara	ba	la.
togo		togo	wale	togo	kabila

Togo joli be nin dape konɔ? Fanta ye togo sugu jumen ye? Saga dun? Ba dun?

Misali 1: N taara n fa ka fali jini, n m'a ye. Ni n pininkara, n b'a fo:

N ma fali ye.

Misali 2: N fa ye n bila ka taa fali san sugu la. N taara nka n ma fali fosi ye. N b'a fo la:

N ma fali ye.

Kumansen fila ninnu focogo ye kelen ye wa? Mun bu danfara?

Kanhake be majigin kumasen folo konɔ fali foto k'a jira ko fali si ko te n fa ka fali ko. Fali min ko don, o donnen don. Fali min ko don o pereperelatigelen don.

N fa ka fali doron de ko don kumasen filanan konɔ wa? Fali kanhake majiginnen don wa? O la, a be se ka fo, "N ma fali si ye."

Fali kelen ko te. Fali be de ko don. O la pereperelatigeli ma ke, fali min ko don o ma pereperelatige. Kumasen foto, kanhake be korota fali foto.

Kumasen folo konɔ fali ye togo pereperelatigelen ye. Kumasen filanan konɔ togo pereperetigebali don.

- togo pereperelatigeli be ke ni kanhake majiginni ye.

- togo pereperelatigebaliya be ke ni kanhake korotali ye.

Segesegeli:

1. A'ye kumasenw fo togo pereperelatigelen be min na. A'ye do werew fo a pereperelatigelen te min na.

2. Karamogo ki ka kalanden do wele nako konɔ. I taara, i ma mogo soro nako konɔ. Ni nana i b'a fo: "Kalanden"

Kalandenw be nako konɔ nka i bilala ka taa min wele o te yen. I b'a fo

"Kalanden"

Mankutu

Musa bilen taara foro la .

Musa surun taara kalanyɔɔ .

Jɔn taara foro la ? Jɔn taara kalanyɔɔ ? Danfara jumen bɛ Musa filaw cɛ ?

Bilen ni surun ye daɲɛ suguya jumenw ye ?

An bɛ se k'a fɔ fana : Musa bilenman , Musa surunman .

"-man " ye mankutu kɔnɔɔ ye

je.....jeman

finfinman

.....

.....

Muso kɔnɔma ye sogo bɛɛ dun.

"kɔnɔma" ye daɲɛ suguya jumen ye ? Kumaden joli kɛlen bɛ k'a dilan ? "

kɔnɔ " ye daɲɛ suguya jumen ye ? "-ma" dun ?

"-ma " ye kɔnɔɔ ye, min bɛ nɔɔ tɔgɔ la ka mankutuli kɛ .

ji.....jima

tulu.....tuluma

kɔgɔ.....kɔgɔma

.....

.....

Kɔɔsili; -man bɛ nɔɔ mankutuw la ka mankutuli kɛ.

-ma bɛ nɔɔ tɔgɔw la ka mankutuli kɛ .

Baara kɛta : A' ye mankutu duuru fɔ ni -man ye , ka duuru fɔ ni -ma ye .

Walew : Waleyali

Nci taara .

Nci ye saga faga .

I Wale suguyaw :

1. Wale dafalen: Tɔgɔ walima nɔnabila tɛ kɛ ka ni wale cɛ.

ka taa

ka boli

ka segin

2. Wale dafata: Tɔgɔ walima nɔnabila bɛ tuma bɛɛ ka ni wale cɛ.

ka ... faga : ka saga faga

ka a faga

k'a faga

ka ... kalan : ka walan kalan

ka a kalan

k'a kalan

3. Wale dɔw ye wale dafalen ni wale dafata ye :

ka bolin bolila.

ka.....boli.....n ye nɛgɛso boli.

II .Waleyali waati temenen na:

<i>nɔnabila</i>	<i>taa-ra</i>	<i>boli-la</i>	<i>bin-na</i>
n	taara	bolila	binna
i	taara	bolila	binna
a	taara	bolila	binna
an	taara	bolila	binna
aw	taara	bolila	binna
u	taara	bolila	binna

<i>nɔnabila</i>	<i>taa-len</i>	<i>kule-len</i>	<i>minɛ-nen</i>
n	taalen	kulelen	minɛnen
i	taalen	kulelen	minɛnen
a	taalen	kulelen	minɛnen
an	taalen	kulelen	minɛnen
aw	taalen	kulelen	minɛnen
u	taalen	kulelen	minɛnen

Kolɔsili: -ra, -la, -na, -len, -nen ye wale kɔnɔrɔ ye minw b'a jira ko wale kɛra.
Ni wale kanɛ laban bɛ nunnafo, a kɔnɔrɔ bɛ nunnafo (-na, -nen).

ka funun	a fununna	a funnunen
k'a minɛ	a minɛna	a minɛnen
k'a munu	a mununa	a mununen

Ni kanɛ laban dilannen bɛ ni l ye, a kɔnɔrɔ ye -la walima -len ye.

ka boli	a bolila	a bolilen
k'a wele	a welela	a welelen
ka kule	a kulela	a kulelen

Wale tɔw kɔnɔrɔ ye -ra walima -len ye.

k'a gosi	a gosira	a gosilen
ka taa	a taara	a taalen
k'a faga	a fagara	a fagalen

2. Waleyali bɛ kɛ ni demenanw ye: tun, ye, tun bɛ, tun ye, tun ma,

<i>tun</i>	<i>ye</i>	<i>tun bɛ /ye</i>
n tun taara	n ye saga minɛ	n tun bɛ /ye sogo dun
i tun taara	i ye saga minɛ	i tun bɛ /ye sogo dun
a tun taara	a ye saga minɛ	a tun bɛ /ye sogo dun
an tun taara	an ye saga minɛ	an tun bɛ /ye sogo dun
aw tun taara	aw ye saga minɛ	aw tun bɛ /ye sogo dun
u tun taara	u ye saga minɛ	u tun bɛ /ye sogo dun

Waleyali waati nata la:

Demenanw: bɛ /tɛ, bɛna /tena, na

1. Wale dafalenw:

ka taa

<i>nɔnabila</i>	<i>bɛ</i>	<i>bɛna</i>	<i>na</i>
n	bɛ taa	bɛna taa	na taa
i	bɛ taa	bɛna taa	na taa
a	bɛ taa	bɛna taa	na taa
an	bɛ taa	bɛna taa	na taa
aw	bɛ taa	bɛna taa	na taa
u	bɛ taa	bɛna taa	na taa

2. Wale dafataw: ka...faga

ka saga faga

<i>nɔnabila</i>	<i>bɛ</i>	<i>bɛna</i>	<i>na</i>
n	bɛ saga faga	bɛna misi minɛ	na ji min
i	bɛ saga faga	bɛna misi minɛ	na ji min
a	bɛ saga faga	bɛna misi minɛ	na ji min
an	bɛ saga faga	bɛna misi minɛ	na ji min
aw	bɛ saga faga	bɛna misi minɛ	na ji min
u	bɛ saga faga	bɛna misi minɛ	na ji min

Baara kɛta: A ye tɔgɔw nɔnabila, ka walew siya fo, ka walew kɛwaatiw fo.

Madu bɛ negɛso boli.

Madu na taa so.

Fanta ye fini ko.

Nci bolila kosebɛ.

ɲɛɛ ye mɔgɔw fo.

U ye sogo dun.

A bɛna walan kalan.

Denni

Dafalen jɛmadogoli ye dɛnni ye. O taamasiyɛn ye dɛnnan ye (') sɛbɛnni na .
Kumasen mana fɔ ka dɛnni k' a kɔnɔ , sɛbɛnni na , ni dɛnni ma kɛ o bɛ kɛ sababu
ye ka kumasen kɔrɔ yɛlɛma .

Madu ta boli .

Madu t' a boli .

Kumasen fɔlɔ kɔnɔ , min ye Madu ta yɛ o de ko don : Madu ka nɛgɛso boli .

Kumasen filanan b' a jira ko Madu tɛ fɛn dɔ de boli :

Madu tɛ a boli .

Madu t' a boli .

Kɔrɔ bɛ nin kumasen ninnu na wa ?

Fanta ti fɛ .

Madu bo faga .

jɛlɛ mu dun .

Nci ma san .

Ngolo kan sɔn wa ?

Hali ni kumasen ninnu bɛ fɔ nin cogoya ninnu na , u ka kan ka sɛbɛn :

Fanta t' i fɛ .

Madu b' o faga .

jɛlɛ m' u dun .

Nci m' a san .

Ngolo k' an sɔn wa ?

Sɛgɛsɛgɛli : Kunnasɛbɛnni caman ka kɛ dɛnni bɛ minw na kosɛbɛ .

Madu m' a muso bugɔ. A y' a kɔrɔfɔ de. N' o m' a bɔ a hakili kan , a tun n' a
gɛn.

Muso yɛrɛ k' a lajɛ ka yɛlɛma don a ka kow la n' o tɛ a na kɛ dɔ ye.

Sɛmɛntiyalanw

Misali 1 Sanba bolila biribiri.

A ye wulu sɛbɛkɔrɔ bugɔ.

A taara Bamako.

Dajɛ jumɛnw ye sɛmɛntiyalanw ye nin kumasenw kɔnɔ ? U bɛ mun sɛmɛntiya ? U
bɛ walew fan jumɛn fɛ ?

Misali 2: Saga ka bon dɔnɛn.

Sɛmɛntiyalan bɛ makutuli fana sinsin.

Misali 3: San nana kosɛbɛ kunun.

Sanba taara Bamako.

San nana tuma jumɛn? Sanba taara min? Kunun bɛ kumasen de sɛmɛntiya.
Bamako bɛ kumasen de sɛmɛntiya.

Sɛmɛntiyalan bɛ se ka kumasen sɛmɛntiya.

Misali 4: jɛlɛ taara sugu la.

Foro sɛnɛna ni daba ye.

Sugu la ani ni ... ye ye sɛmɛntiyalan kɔbilamaw ye.

Sɛmɛntiyalanw ye kulu fila ye: minw ni kɔbilaw bɛ taa jɔgɔn fɛ
(sɛmɛntiyalan kɔbilamaw) ani minw ni kɔbila tɛ sigi jɔgɔn fɛ (sɛmɛntiyalan
kɔbilantanw).

sɛmɛntiyalan kɔbilamaw

siya	walekɛ- baga	dɛmɛ -nan	togɔ/ nɔnabila	wale	sɛmɛntiyalan (togɔ kɔbila)
yɔrɔ	jɛlɛ			taara	sugu la.
yɔrɔ	Amadu			taara	so kɔnɔ.
yɔrɔ	Saga			donna	Madu bara.
yɔrɔ	A	ye	a	bila	jiri kɔrɔ.
dabali	Foro			sɛnɛna	ni daba ye.
dabali	A	ye	a	faga	ni muru ye.
kun			I den	to	Ala kama.
cogo	A	ye	a	minɛ	ni kegunya ye.
waati	A	ye	a	faga	tile fɛ.

sɛmɛntiyalan kɔbilantanw

siya	walekɛbaa	wale-dɛmɛnan	togɔ	wale	sɛmɛntiyalan
waati	Saga	bɛ		faga	sini.
ɣɔɔ	San			nana	Sikaso.
cogo	Nci	bɛ	sɛnɛ	kɛ	kosɛbɛ.
cogo	Madu			taara	joona.
cogo	Cɛ			bolila	biribiri.
cogo	A	ye	kuma	fɔ.	teliya la
ɣɔɔ	Madu			taara	so.

Sɛmɛntiyalan bɛ se ka bila wale nɛ.

walekɛba	wadɛmɛnan	togɔdafa	sɛmɛntiyalan	wale
A	ye	tɪnɛ	sɛbɛkɔɔ	fɔ.

Baara kɛta : A' ye nin sɛmɛntiyalanw bila kumasɛn dɔw kɔnɔ : joona , sɛbɛkɔɔ , kunun , ni ye ,.....

Nɔrɔnnaw (bɔnna)

Finɪ	kura	ka	di	bɛɛ	ye.
Finɪ	kuraya	tɛ	fili.		

Kura ye daɲɛ suguya jumɛn ye? **Kuraya** dun? Kɔnɔɔ -ya de ye mankutu (**kura**) bayɛlɛma k' a kɛ togɔ (kuraya) ye .

Fanta	cɛ	bɛ	na	bi.
Fanta	cɛla	ye	Ncibugu	ye.

Cɛ ye daɲɛ suguya jumɛn ye? **Cɛla** dun? Kɔnɔɔ -la ma togɔ (**cɛ**) bayɛlɛma wa? kɔlɔsili: Nɔrɔnna bɛ se ka daɲɛ siya bayɛlɛma.

wale	togɔ	togɔ	mankutu
ka.. gosi	gosilan	kuru	kuruma
ka taa	taabaga	kɔnɔ	kɔnɔma
ka taa	taama	taama	taamabali
ka san	salen		
ka ...bugɔ	bugɔli		

K' a to hakili la: Bɔnna siya bɛ yeɛlɛma kumasɛn kɔnɔ.

Saga salen (wale kɛlen) , u taara a fili.

Salen (togɔ) ye ne de ta ye.

Cɛ fatɔ ka fɛnw wulila a fɛ.

Fatɔ ka fɛnw wulila a fɛ.

Bɔnna kɛlen bɛ se ka dilan ni nɔrɔnna caman ye.

bɔkolo	-bali	-ntan	-ya	-len
san	sanbali		sanbaliya	
fini		finintan	finintanya	finintanyalen
wari		warintan	warintanya	warintanyalen
bɔkolo	la-	ma-	-la	-len

bɔ	labɔ	mabɔ	labɔlila	mabɔlen
wuli	lawuli		lawulila	lawulilen

-ye walima -ya : Ni -ye walima -ya bɛ nɔɔ dafalen nunnaɔlen na, dajɛ fɔtɔ ʔna walima ʔne de mɛn nka... nya walima nye de bɛ sɛbɛn.

Misaliw:

- dajɛ laban na : fin.... finya
 jan.....janya
 bon..... bonya
 fantan.....faantanya
- dajɛ kɔɔɔ : diya-n-ye-ko.....diyanyeko
 diya-n-ye-baga.....diyanyebaga
 diya-n-ye-mɔɔɔ.....diyanyemɔɔɔ
 faantan-ya-len.....faantanyalen
 bon-ya-ra.....bonyara
 hɔɔɔn-ya-ra.....hɔɔɔnyara

bɔkolo-ya	-n-ye	-baga	-mɔɔɔ	-len/-ra
di-ya	diyanye	diyanyebaga	diyanyemɔɔɔ	
fanga-ntan-ya				faantanyalen
bon-ya				bonyara
hɔɔɔn-ya				hɔɔɔnyara

Baara keta : Kunnasebenni

janya , dunya , kegunya , diyanyemɔɔɔ , faantanya.....

Sinsinnan

misali: Madu taara.
 Madu yɛɛ taara.

Nin kumaseɛn filaw b'a jira ko Madu ye wale ke. Kumaseɛn filanan kɔɔɔ sinsin bɛ ke wale kebaa kan, n'o ye Madu ye. Dajɛ min b'o jira o ye yɛɛ ye. A bɛ fɔ yɛɛ ma sinsinnan .

Sinsin bɛ se ka ke ni dajɛ wɛɛw ye, i n'a fɔ: de, hali, fana, jaati, ...

- de: Madu de taara.
- hali: Hali Madu taara.
- fana: Madu fana taara.
- jaati: Madu jaati de taara.
- walima: Madu jaati taara.

sɛgɛsɛgɛli: Sinsin kera dajɛ min kan, a' y'o fɔ.

1. Muru fana tun b'a bolo. (muru)
2. Fali muso de sanna. (fali muso)
3. E yɛɛ de ko don. (e)
4. Mɔɔɔ duuru de sara. (mɔɔɔ duuru)
5. Mɔɔɔw la, duuru de sara. (duuru)
6. Muso in janya yɛɛ de y'a minɛ. (janya)
7. Hali denmisenw tun b'a la. (denmisenw)

Baarakɛtaa: A' ye sinsinnan wɛɛw jini , k'u bila kumaseɛnw kɔɔɔ.

Danfaralan

1. Wara ye saga kelen faga.
2. Wara ye saga kelen in de faga.
3. Saga do sara.
4. Saga were sara.
5. Saga dowere sara.

Kumasen folo kono "kelen" ye dajɛ suguya jumɛn ye? Mun na?

"kelen" ye hakɛlan de ye kumasen filanan kono wa? Mun na?

Kumasen filanan kono "kelen" bɛ danfara don saga salɛn ni saga tɔw cɛ k'a jira ko kuma ~~kɛra~~ min kan ka kɔɔ, o de ko don. "Kelen" ye danfaralan ye kumasen filanan kono.

Kelen hakɛlan ni kelen danfaralan bɛ don kumasen kono ni kanhake ye.

Do ye hakɛlan de ye wa? Were dun? Dowere dun? Do, were ni dowere bɛ danfarali de kɛ: danfaralanw don.

Marata: Danfaralan ye dajɛ ye min bɛ fɛn danfara k'a bo a tɔw la.

Segɛsegɛli: A' ye kumasenw fo danfaralan bɛ minw kono.

Kalansolanw

Madu ni Musa taara .

N bɛ Madu bugo ni fali tununna .

"ni" ye dajɛ suguya jumɛn ye kumasen folo kono ? Kafolan de don kumasen filanan fana kono wa ?

"ni" ye kalansolan de ye kumasen filanan kono . A bɛ kumasen do "n bɛ Madu bugo" dulong kumasen were la "fali tununna" .

An tun bɛ se k'a fo fana : Ni fali tununna n bɛ Madu bugo .

Marata : Kalansolan ye dajɛ ye min bɛ kumasenbolo fila don jɔgɔn na k'a jira ko kumasenbolo do bɛ do jiidi .

Kalansolan ka ca : ni , ni o tɛ (n'o tɛ) , sanni , yanni , kabini , barisa , walasa

ni bɛ :

- sababu jira (kun) : N bɛ Fanta bugo ni den kasira.

- nimisa jira : Fanta tun tɛ taa ni n tun y'a don k'a bɛ kɛ tan .

- waati jira : N bɛ taa ni san tigera .

ni o tɛ (n'o tɛ) bɛ:

- sababu jira (kun) : A siri kosebɛ n'o tɛ a bɛ taa .

sanni , yanni , kabini bɛ :

-waati jira : A lajɛ kosebɛ yanni (sanni) i b'a san .

A ye kalan ta ni dusu ye kabini a kɔɔkɛ kɛra faama ye..

barisa , walasa bɛ :

-sababu jira (kun) : A genna barisa a ma kalan kɛ .

A nɛgenna walasa a bɛ kalan kɛ .

Baara kɛta : A' kumasen fo kalansolan bɛ min na .

Daje dorogolenw

Segikanni : A' ye daje dorogolen daw fa ka tila k'u kumadenw fa.

I Daje dorogolen segin be ke min kolo kan :

- Ni kolo b'a koru mara , tiiri be don u ni jagon ce :
 sigi.....sigi-sigi Ka denw sigi-sigi jagon ke
 sago.....sago-sago Ka muru ke k'a sago-sago .
- Ni kolo b'a koru bila , u be koru jagon na :
 sigisigisigi Musa kumato be sigisigi .
 sago.....sagosago Sagosago be jele la .
- Ni koru te kolo la noroli be ke tuma bee :
 biribiri
- ko dafalenw be yelema yoru filanan koru :
 kirikara, durudere , filifala , siilisaala , koorokaara.....

II . "Ka" ni walew be se ka daje dorogolen di:

- ka taa , ka segin..... taakasegin
- k'a ta , k'a peren takaperen
- k'a jeni , k'a jimi..... jenikajimi

III. Daje nana: Kumasen min be daje kelen jyoru fa. A be seben ka tiiriw ke dajew ni jagon ce:

- janto-n-yere-la
- dugutigi-y'an-wele
- a` - ye-fali-ben

IV . Makutu te dorogo tgo la n'a b'a mankutu :

- da je (je min be da la)
- daje (kungokobagan)
- fara fin (fin min be fara la)
- farafin (mogo)

Baaraketa: A' ye daje dorogolenw fa : segin be ke minw kolo kan, ka ni walew be minw di , ani daje nanaw .

JATE

I. Jatedenw :

Jateden ye : 0 (fu) , 1 (kelen) , 2 (fila) , 3 (saba) , 4 (naani) , 5 (duuru) 6 (woko) , 7 (wolonwula) , 8 (seegin) , 9 (konanton) .

II . Daw

0 , 1 , 2 , 3 , 4 , 5 , 6 , 7 , 8 , 9 , 10 , 11 , 78 ,196.....233
 350.....567.....1227.....4586.....50278617.....1254.....
 1975.....2548.5.....67358.....91460.....72 8179.....
5 674 822.....
 254... keme fila ni bi duuru ni naani
 6 735 ...ba woko ani keme wolonwula ni bi saba ni duuru
 72 819...ba bi wolonwula ni fila ani keme seegin ni tan ni konanton
 3 654 828 ...miliyon saba ani ba keme woko ni duuru ni naani ani
 keme seegin ni mugan ni seegin
 352 670 628miliyon keme saba ni bi duuru ni fila ani ba keme
 woko ni bi wolonwula ani keme woko ni mugan ni seegin

miliyan			ba			ba nana		
ke	bi	ke	ke	bi	ke	ke	bi	ke
							1	0
							1	9
					1	4	5	6
					6	2	5	4
				6	7	8	1	9
		3	6	5	4	8	2	8
3	5	2	6	7	0	6	2	8
ni	ni	ani	ni	ni	ani	ni	ni	

Baaraketa: A' ye daw kalan ka tila k' u seben ni siginidenw ye :
 2 453 ; 45 829 ; 27 806 442

Jateminε

1-Kafoli :

Kafoli marata tε min na :

$$\begin{array}{r} 12 \\ + 45 \\ \hline \end{array}$$

A bε se ka fε ka teliya la : 2 kafo 5 la , o ye 7 ye. N bε 7 sεben.
1 kafo 4 na , o ye 5 ye. N bε 5 sεben.

Kafoli marata bε min na :

$$\begin{array}{r} 49 \\ + 37 \\ \hline \end{array}$$

Kelenw ka so: 9 kafo 7 la, o ye 16. 16 ye jateden fila ye. Jateden fila tε sεben so kelen kεnε.

6 min ye kelen ye, o bε sεben kelenw ka so, 7 jukεrε
1 min ye bi ye, o bε mara.

$$\begin{array}{r} 49 \\ + 37 \\ \hline = 86 \end{array}$$

Biw ka so: 1 maralen kafo 4 na, o ye 5 ye. 5 kafo 3 la, o ye 8 ye.
8 bε sεben biw ka so 3 jukεrε.

Fεcogo surun : 9 kafo 7 la, o ye 16 ye, N bε 6 sεben ka 1 mara. 1 maralen kafo 4 na, o ye 5 ye, 5 kafo 3 la , o ye 8 ye. N bε 8 sεben biw ka so.

Baarakεta : A' ye kafoliw jaabi jini.

$$768 + 639 = ; 985 + 597 = ; 9876 + 475 =$$

2.Dεbεli

Dεbεli marata tε min na :

Kelenw ka so: 3 bεlen 9 na, o tε ye 6 ye.

6 bε sεben kelenw ka so 3 jukεrε.

Biw ka so: 0 bεlen 1 na, o tε ye 1 ye. 1 bε sεben biw ka so 0 jukεrε.

$$\begin{array}{r} 18 \\ - 3 \\ \hline = 15 \end{array}$$

Dεbεli marata tε min na :

$$\begin{array}{r} 52 \\ - 35 \\ \hline = \end{array}$$

Kelenw ka so: 5 bε 2 la , o tε se ka kε, n bε bi kelen kafo 2 la, o ye 12 ye

$$\begin{array}{r} 52 \\ - 35 \\ \hline = 17 \end{array}$$

Biw ka so: 1 maralen kafo 3 la, o ye 4 ye. 4 bεlen 5 la, o tε ye 1 ye.

1 bε sεben biw ka so 3 jukεrε.

Baarakεta : A' ye dεbεliw jaabi jini : $687 - 399 = ; 865 - 596 = ; 8576 - 678 =$

3. Sigiyεrεmali :

Sigiyεrεmali marata tε min na :

$$\begin{array}{r} 31 \\ \times 2 \\ \hline = \end{array}$$

Sigiyεrεmali bε daminε kinin fε ka bε duguma ka taa san fε.

Kelenw ka so: 2 sigiyεrεma 1, o ye 2 ye
2 bε sεben kelenw ka so
Biw ka so: 2 sigiyεrεma 3 , o ye 6 ye
6 bε sεben biw ka so

$$\begin{array}{r} 31 \\ \times 2 \\ \hline = 62 \end{array}$$

Sigiyεrεmali marata bε min na :

$$\begin{array}{r} 28 \\ \times 2 \\ \hline = \end{array}$$

Kelenw ka so:

2 sigiyεrεma 8 , o ye 16 ye. 16 ye jateden fila ye
jateden fila tε sεben so kelen kεnε. 6 min ye
kelen ye, o bε sεben kelenw ka so. 1 ye bi ye,
o bε mara

$$\begin{array}{r} 28 \\ \times 2 \\ \hline = 56 \end{array}$$

Biw ka so:

2 sigiyεrεma 2, o ye 4 ye. 4 kafo 1 maralen na, o ye 5 ye.
5 bε sεben biw ka so.

Fεcogo surun:

2 sigiyεrεma 8, o ye 16 ye. 6 bε sεben ka 1 mara. 2 sigiyεrεma 2, o ye 4 ye. 4 kafo 1 na o ye 5 ye. 5 bε sεben .

Baarakεta : A' ye kafoliw jaabi jini.

$$76 \times 8 = ; 865 \times 4 = ; 607 \times 6 =$$

4. Tilali :

Jateminε bε daminε numan fε ka taa kinin fε. Jateden kelen bε ta numan fε tilata la, o ye 8 ye. 8 tilalen 4 ye, o

ye 2 ye (walima 4 sigiyoromali be durusi: $4 \times 1 = 4$;
 $4 \times 2 = 8$). 4 be seben jaabi yoro la. 2 sigiyoroma 4 o ye 8 ye.

8 bolen 8 na, o to ye 0 ye.

$$\begin{array}{r|l} 84 & 4 \\ 8 & 21 \\ \hline 04 & \\ -4 & \\ \hline =0 & \end{array}$$

Jateden min be 8 kinin fe n' o ye 4 ye, o be lajigin 0 kinin fe.

4 tilalen 4 ye, o ye 1 ye. 1 be seben 2 kinin fe. 1 sigiyoroma 4, o ye 4 ye. 4 bolen 4 na, a to ye 0 ye

Baaraketa : A' ye tilaiw jaabi pini.

$768 : 6 = ; 654 : 8 = ; 2765 : 23 = ; 1276 : 34 =$

Kene sumanikelanw

Janya sumanikelanw

Meterε: Meterε ye janya sumanikelan jonjon ye. A be seben ka surunya: m.

Misaliw: meterε 5 be seben m 5.

meterε 134 be seben m 134.

Meterε be kulu fila ni jagon:

- minw ka ca n' a ye n' olu be wele meterε korow walima meterε kunnasigiw.
- minw ka dogo n' a ye n' olu be wele meterε dogow walima meterε korosigiw.

Meterε kunnasigiw

Bimeterε (bim): Bimeterε kelen ye meterε tan ye. bim 1 = m 10 ye

Kememeterε (ke): Kememeterε kelen ye meterε keme ye walima bim tan ye.

kem 1 = m 100 ye

kem 1 = bim 10 ye

Bameterε (bam): Bameterε kelen ye meterε ba kelen ye walima bimeterε keme ye walima kememeterε tan ye.

bam 1 = m 1000 ye

bam 1 = bim 100 ye

bam 1 = kem 10 ye

Meterε korosigiw

Meterεtilakotan (mtt): Meterεtilakotan ye meterε kelen tilalen tan yoro kelen ye.

Meterε kelen ye meterεtilakotan tan ye.

m 1 = mtt 10 ye

Meterεtilakokeme (mtk): Meterεtilakokeme ye meterε kelen tilalen keme yoro kelen ye. Meterε kelen ye meterεtilakokeme keme ye.

m 1 = mtk 10 ye

mtt 1 = mtk 10 ye

Meterεtilakobakelen (mtb): Ale ye meterε kelen tilalen ba kelen yoro kelen ye.

Meterε kelen ye meterεtilakobakelen ba kalen ye.

m 1 = mtb 1000 ye.

mtt 1 = mtb 100 ye

mtk 1 = mtb 10 ye

Katimu:

bam	kem	bim	m	mtt	mtk	mtb
			1	0		
1	0	0	0			
					1	0

Fa sumanikelanw

Litiri (l): Litiri ye fa sumanikelan jonjon ye. A be seben ka surunya: l.

misaliw: litiri 25 be seben l 25
litiri 537 be seben l 537

Litiri be kulu fila ni jonjon ce:

- minw ka ca n'a ye n'olu be wele litiri korow walima litiri kunnasigiw.
- minw ka dogo n'a ye n'olu be wele litiri dogow walima litiri korosigiw.

Litiri kunnasigiw

Bilitiri (bil): Ale ye litiri tan ye.

bil 1 = l 10 ye

Kemelitiri (kel): Ale ye litiri keme ye walima bilitiri tan ye.

kel 1 = l 100 ye

kel 1 = bil 10 ye

Litiri korosigiw

Litiritalakobatan (litt): Ale ye litiri kelen tilalen tan yoro kelen ye. Litiri kelen be ben ale tan ma.

litt 1 = ltt 10 ye

Litiritalakobakeme (ltk): Ale ye litiri kelen tilalen keme yoro kelen ye. Litiri kelen be ben ale keme ma.

ltk 1 = ltk 100 ye

ltk 1 = ltk 10 ye

Litiritalakobakelen (ltb): Ale ye litiri kelen tilalen tan yoro kelen ye. Litiri kelen be ben ale ba kelen ma.

ltb 1 = ltb 1000 ye

ltb 1 = ltb 100 ye

ltb 1 = ltb 10 ye

Katimu:

bal	kel	bil	l	litt	ltk	ltb
			1	0		
		1	0			
	1	0	0			
					1	0

Girinya sumanikelanw

Garamu (g): Garamu ye girinya sumanikelan jonjon ye. A be seben ka surunya:

g.

misaliw: garamu 37 be seben g 37

garamu 4754 be seben g 4754

Garamu be kulu fila ni jonjon ce:

- minw ka ca n'a ye n'olu be wele garamu korow walima garamu kunnasigiw.

- minw ka dogo n'a ye n'olu be wele garamu dogow walima garama kunnasigiw.

Garamu kunnasigiw

Bigaramu (big): Ale ye garamu tan ye.

big 1 = g 10 ye

Kemegaramu (keg): Ale ye garamu keme ye walima bigaramu tan ye.

keg 1 = g 100 ye

keg 1 = big 10 ye

Toni (t): Toni kelen ye bagaramu keme ye.

t 1 = bag 100 ye

t 1 = g 100.000 ye

Garamu korosigiw

Garamutilakotan (gitt): Ale ye garamu tilalen tan yoro kelen ye. Garamu be ben ale tan ma.

gitt 1 = gtt 10 ye

Garamutilakeme (gik): Ale ye garamu tilalen keme yoro kelen ye.

gik 1 = gik 100 ye

gik 1 = gik 10 ye

Garamutilakobakelen (gib): Garamu kelen be ben ale ba kelen ma.

gib 1 = gib 1000 ye

gib 1 = gib 100 ye

gib 1 = gib 10 ye

Katimu:

t	.	bag	keg	big	g	gitt	gik	gib
1	0	0	0	0	0			
1	0	0						

Waatiw

1. Tile (don) n' a waatiw

Bi ye don jumɛn ye? Kunun dun? Sini dun? Sinikɛnɛ dun? Kunasini dun?

Araba, Alamisa, Juma ni tarata bɛ wele don. Don ye wolonwula de ye : ntenɛn, tarata, araba, alamisa, juma, sibiri ni kari. Ka bɔ ntenɛn don na k' a bila kari o bɛ wele dɔgɔkun walima kunɔgɔn. Don joli bɛ dɔgɔkun kɔnɔ?

Don kelen tilalen bɛ tuma duuru cɛ : fajiri, sɔgɔma, tilegan, wula ani su.

Don kelen ye waati (lɛɛ) 24 (mugan ni naani) ye. Waati (lɛɛ) sanga biwɔɔɔ ye. Sanga kelen ye kɔmi biwɔɔɔ ye.

don 1 =	waati (lɛɛ) 24
waati (lɛɛ) 1 =	sanga 60
sanga 1 =	kɔmi 60

2. Kalo ani San

Kalo kelen ye don (tile) 30 walima 31 walima 28 walima 29 ye. Kalo 12 ye san kelen ye. San 1=kalo 12 ma.

farafinkalow :

Jɔnmɛnɛ	Dɔnbama-kɔnɔ	Dɔnba	Lasiri fɔlɔ	Cɛmance lasiri	Lasiri laban
Arajaba	Sunkaloma-kɔnɔ	Sunkalo	Selinin ncinin kalo	Selifuran-cekalo	Selibakalo

Tubabukalow :

Zanwu-yekalo	Feburu-yekalo	Marisi-kalo	Awirili-kalo	Mɛkalo	Juwɛn-kalo
Zuluye-kalo	Utikalo	Sɛtanburukalo	ɔkutɔburukalo	Nowanburukalo	Desanburukalo